

MACIEJ MAŁOLEPSZY

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI, EUROPA-UNIVERSITÄT VIADRINA FRANKFURT (ODER)

ORCID 0000-0003-1993-1211

BARTOSZ JAKIMIEC

EUROPA-UNIVERSITÄT VIADRINA FRANKFURT (ODER)

ORCID 0000-0002-3313-9557

Nowelizacja art. 53 § 1 k.k. jako sygnał do zmiany filozofii karania

I. Uwagi wprowadzające

Uchwalenie ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 2600 ze zm.) spotkało się z licznymi głosami krytyki. W dyskusji na temat zmian, które weszły w życie z dniem 1 października 2023 r., można spotkać się z dość mocnymi i stanowczymi ocenami, że nowe przepisy „prowadzą do istotnego regresu polskiego prawa karnego, przewidując rozwiązania znane komunistycznemu Kodeksowi karnemu z 1969 r., a w niektórych przypadkach jeszcze poważniej cofają polskie prawo karne o całe półwiecze, w kierunku systemów państw totalitarnych”¹. Wprowadzone zmiany dotyczą nie tylko kwestii zaostrzenia odpowiedzialności karnej za najpoważniejsze – w ocenie ustawodawcy – przestępstwa godzące w najwyższe dobra prawne takie jak życie i zdrowie człowieka, wolność, wolność seksualną i własność, ale również kwestii fundamentalnych związanych z przebudową dyrektyw sądowego wymiaru kary.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie nowelizacji art. 53 § 1 k.k. i rozważenie możliwych skutków, do których może doprowadzić jej wejście w życie. Autorzy rozważają, jak wprowadzone zmiany mogą wpłynąć na dotychczasową linię orzeczniczą w obszarze wymiaru kary, a także zastanawiają się, jakie sygnały odnośnie do zmiany filozofii karania wysyła władza ustawodawcza do władzy sądowniczej, decydując się na tak radykalne zmiany. W tym kontekście przeprowadzona zostanie analiza uzasadnienia projektu ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. celem

¹ A. Barczak-Oplustil *et al.*, *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, s. 2, <https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/> [dostęp 7.06.2023].

rekonstrukcji intencji prawodawcy. Poza analizą nowych rozwiązań poruszony zostanie również problem skutków społeczno-gospodarczych, które może spowodować reforma. W dyskusji nad projektem rzadko bowiem porusza się kwestię, jak wprowadzone zmiany wpłyną na obecny współczynnik prizonizacji oraz na już obszerną populację więzienną, a co za tym idzie na kształt infrastruktury penitencjarnej w naszym kraju. W niniejszym kontekście naturalnie pojawia się również pytanie o to, w jakim kierunku zmierza obecnie polskie prawo karne.

II. Nowelizacja art. 53 § 1 k.k. w świetle uzasadnienia projektu ustawy z dnia 7 lipca 2022 r.

Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw wprowadziła liczne zmiany w obowiązującym brzmieniu Kodeksu karnego. Jedną z nich dotyczy przepisu art. 53 § 1 k.k. dotyczącego zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary.

Przed nowelizacją przepis ten przewidywał, że „sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu oraz biorąc pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma osiągnąć w stosunku do skazanego, a także potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa”.

Od 1 października 2023 r. przepis art. 53 § 1 k.k. brzmi następująco: „sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych w ustawie, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu, okoliczności obciążające i okoliczności łagodzące, cele kary w zakresie społecznego oddziaływania, a także cele zapobiegawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego. Dolegliwość kary nie może przekraczać stopnia winy”.

Analizując wprowadzone zmiany, należy zwrócić uwagę w szczególności na cztery aspekty, które mogą mieć znaczący wpływ na kształt kar orzekanych na podstawie znowelizowanych przepisów. Dotyczą one wprowadzonych modyfikacji dyrektyw prewencji ogólnej i indywidualnej polegających na: 1) podkreśleniu równorzędnego charakteru dyrektywy prewencji ogólnej z dyrektywą prewencji indywidualnej, 2) odmiennym określeniu dyrektywy prewencji ogólnej i wykreśleniu sformułowania o uwzględnieniu przy wymiarze kary potrzeb w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa i zastąpieniu go przez cele kary w zakresie społecznego oddziaływania, 3) zmianie umiejscowienia kolejności dyrektyw w treści art. 53 § 1 k.k., 4) odmiennym określeniu dyrektywy prewencji indywidualnej i usunięciu „celów wychowawczych” i pozostawieniu w treści przepisu wy-

łącznie celów „zapobiegawczych” kary. Każdy z wymienionych aspektów zostanie omówiony w poniższych rozważaniach.

Już w pierwszym zdaniu uzasadnienia projektu ustawy prawodawca wskazuje, że zmiany są konieczne w celu podkreślenia równorzędnego charakteru dyrektyw wymiaru kary oraz umocnienia pozycji dyrektywy prewencji ogólnej względem dyrektywy prewencji indywidualnej. Projektodawca argumentuje, że „oczekiwanie, że kara zostanie pozbawiona swojej odstraszałej funkcji i traktowana będzie wyłącznie jako środek społecznej integracji, który prowadzi do akceptacji norm prawnych i w rezultacie do zmiany zachowań społecznych, zdaje się być przejawem czysto idealistycznej aksjologii, nieprzystającej do rzeczywistości”². Powołując się na tezy artykułu, Roberta Kaczora formułuje jednocześnie tezę o istnieniu okresu „dominacji strategii resocjalizacyjnej” i konieczności ponownego wskazania na przydatność „celu odpłaty, odstraszenia i izolacji sprawcy” dla wymiaru kary. Przytacza również stwierdzenie, że kształtowanie świadomości prawnej przynajmniej w stosunku do części sprawców przestępstw następuje właśnie przez surowość kary³.

Przedstawiony sposób argumentacji może budzić pewne wątpliwości. Wydaje się, że projektodawca opiera wprowadzone zmiany na problemie, który tak naprawdę nie istnieje. W orzecznictwie i doktrynie panuje bowiem konsensus co do tego, że brak jest podstaw do zasadnego twierdzenia, że którakolwiek z dyrektyw wymiaru kary ma charakter główny, nadrzędny w stosunku do pozostałych. W jednym z judykatów Sądu Najwyższego możemy wręcz przeczytać, że każda z dyrektyw jest równorzędna⁴. Ustawodawca nie ustanowił bowiem żadnej hierarchii wśród ogólnych dyrektyw wymiaru kary oraz nie rozstrzygnął pierwszeństwa żadnej z nich. Ustalenie, która z dyrektyw ma główne znaczenie pozostaje wyłącznie do oceny sądu i zależy od okoliczności konkretnej sprawy oraz od osoby sprawcy⁵. Przytaczana przez projektodawcę teza o potrzebie podkreślenia równorzędnego charakteru obydwu dyrektyw wymiaru kary wydaje się zatem mało przekonująca. Stanowi ona jednak podstawę do ponownego pojawienia się w systemie prawa karnego i zasadach wymiaru kary negatywnego aspektu prewencji generalnej

² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, s. 17, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp 7.06.2023].

³ *Ibidem*, s. 17–18.

⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 1972 r., Rw 331/71, OSNKW 1972, nr 9, poz. 145.

⁵ B. Gadecki, *Komentarz do art. 53 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Art. 1–316. Komentarz*, red. B. Gadecki, Legalis/el. 2023; V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 53 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis/el. 2023. Zob. też postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 października 2017 r., III KK 381/17, LEX nr 2408304, w którym stwierdzono, że: „Obowiązujące w Kodeksie karnym dyrektywy sądowego wymiaru kary nie preferują żadnej z nich: stopnia winy, społecznej szkodliwości czynu, prewencji generalnej i indywidualnej. Obowiązkiem sądu jest orzeczenie wymiaru kary w taki sposób, by uzyskać efekt tzw. trafnej reakcji karnej, uwzględniając wszystkie z wyżej wymienionych dyrektyw sądowego wymiaru kary”.

wyrażonego w sformułowaniu o uwzględnieniu przy wymiarze kary „celów kary w zakresie społecznego oddziaływania”, co, jak wskazuje sam prawodawca, jest określeniem zgodnym z „tradycją polskiego prawa karnego”⁶.

Należy jednak zauważyć, że odwołując się do tradycji, projektodawca posługuje się pojęciem zaczerpniętym z Kodeksu karnego z 1969 r. obowiązującego w czasach komunistycznych. Wtedy dyrektywa prewencji ogólnej negatywnej również odgrywała przy wymiarze kary znaczącą rolę⁷. Nie bez powodu w obecnym Kodeksie karnym z 1997 r. zrezygnowano z tego rozwiązania. Zmiana ta wynikała nie tylko z potrzeby respektowania zasady sprawiedliwości, humanizmu i godności człowieka, ale także z chęci odejścia od rozwiązania prawnego pozwalającego na instrumentalne traktowanie osób skazanych. W orzecznictwie wskazuje się, że kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa nie może sprowadzać się do negatywnej prewencji ogólnej pojmowanej wyłącznie jako odstraszenie społeczeństwa⁸. Zaskakujące jest, że wraz z nowelizacją ustawodawca decyduje się na powrót do mechanizmów, które pozwalają sądom na surowe, a niekiedy wręcz przykładowe ukaranie sprawcy przestępstwa ku przestrodze dla innych osób⁹. Mechanizmów, które wydawałyby się niedopuszczalne w demokratycznym państwie prawa stawiającym godność i podmiotowość człowieka na piedestale wszystkich wartości.

Kolejna z kontrowersyjnych zmian odnosi się do kwestii umiejscowienia dyrektyw wymiaru kary w przepisie art. 53 § 1 k.k. W nowym stanie prawnym projektodawca wymienia dyrektywę prewencji ogólnej w postaci celów kary w zakresie społecznego oddziaływania przed dyrektywą prewencji indywidualnej wyrażoną w postaci celów zapobiegawczych, które kara ma osiągnąć w stosunku do skazanego. Uzasadnienie nie pozostawia wątpliwości, że taki zabieg ma na celu „wylimitowanie możliwości interpretacji, która decydujące znaczenie przy określeniu prymatu przesłanek wymiaru kary przyznaje [...] dyrektywie prewencji indywidualnej”¹⁰. W niniejszym stwierdzeniu można jednak zauważyć pewną niekonsekwencję projektodawcy. Z jednej strony pisze on bowiem o potrzebie równorzędnego traktowania dyrektywy prewencji ogólnej i indywidualnej. Z drugiej formułuje jednak wypowiedzi wskazujące na zamiar nadania prymatu dyrektywie prewencji ogólnej

⁶ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, s. 18, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp 7.06.2023].

⁷ J. Giezek, D. Gruszecka, K. Lipiński, *Opinia na temat ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, s. 45, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6468/plik/oe-412.pdf> [dostęp 7.06.2023].

⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 13 marca 2003 r., II AKa 47/03, Legalis nr 59688.

⁹ V. Konarska-Wrzošek, *op. cit.*, Legalis/el. 2023.

¹⁰ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, s. 18, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp 7.06.2023].

nad indywidualną. W uzasadnieniu jest mowa bowiem wyłącznie o „wyeliminowaniu możliwości przyznania prymatu dyrektywie prewencji indywidualnej”. W tej sytuacji logiczne jest, że eliminując prymat dyrektywy prewencji indywidualnej, to jednocześnie nadajemy go dyrektywie prewencji ogólnej. Poprzez zmianę umiejscowienia dyrektyw projektodawca wysłał jasny sygnał, że to właśnie dyrektywa prewencji ogólnej ma stać na pierwszym miejscu w wymiarze kary.

Analiza uzasadnienia pokazuje, że celem wprowadzonych zmian – wbrew samym twierdzeniom projektodawcy – wcale nie jest podkreślenie równorzędnego charakteru dyrektyw, lecz raczej chęć nadania naczelnej rangi dyrektywie prewencji ogólnej w jej negatywnym aspekcie. Odpłata, odstraszenie, izolacja sprawcy – to tymi celami mają od teraz kierować się sądy przy orzekaniu kary. Projektodawca w kolejnym zdaniu uzasadnienia nie ukrywa, że nowe przepisy zmierzają właśnie w kierunku „reaktywowania koncepcji odpłaty jako podstawowego wyznacznika sprawiedliwego karania”¹¹.

Można zatem postawić tezę wedle której, w nowej rzeczywistości normatywnej, tym eksponowanym celem kary nie ma być już umacnianie świadomości społecznej dotyczącej obowiązywania norm prawnych, nieuchronności sankcji karnej i w związku z tym nieopłacalności naruszania norm prawnokarnych. Kara ma pełnić wobec społeczeństwa przede wszystkim funkcję odstraszącą wyrażającą się w jej surowości i dolegliwości i w ten sposób kształtować świadomość prawną oraz wpływać na nieopłacalność popełniania przestępstw. Chociaż projektodawca wskazuje na chęć zapewnienia równorzędności dyrektyw, to opisywane wyżej zabiegi pokazują wyraźną skłonność do nadania prymatu dyrektywie prewencji ogólnej.

Chęć ustanowienia na pierwszym miejscu celu odpłaty, odstraszenia i izolacji sprawcy widoczna jest również w decyzji projektodawcy o wykreśleniu pojęcia „celów wychowawczych” kary przy jednoczesnym pozostawieniu wyłącznie „celów zapobiegawczych”, jakie kara miałaby osiągać w stosunku do skazanego. Jak wynika z uzasadnienia taki zabieg nie ma żadnych doniosłych konsekwencji, a „rezygnacja z posługiwania się pojęciem „celów wychowawczych kary” wynika z faktu, że pojęcie „zapobiegawczego celu” kary jest zakresowo szersze niż pojęcie „wychowawczego celu kary”. Projektodawca uznał zatem, że „nie jest zasadne nadawanie [celowi wychowawczemu – podkr. M.M., B.J.] rangi szczególnej przez jego wyeksponowanie wprost. Będzie on mógł być jednak uwzględniany jako element celu zapobiegawczego kary, ale nie jako szczególny cel kary”¹².

Powyższa argumentacja wydaje się tak samo nieprzekonująca. Już w samym znaczeniu pojęcia „zapobiegawczy” trudno doszukiwać się roli wychowawczej¹³.

¹¹ *Ibidem*, s. 17.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Uwagi Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka do ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny i niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, s. 4, https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senat-inicjatywyplik/11542/4/762_hfpc.pdf [dostęp 7.06.2023].

Istnieją również wątpliwości czy sądy w praktyce zadadzą sobie trud sięgnięcia do uzasadnienia zmian, aby sprawdzić, że cel zapobiegawczy w rozumieniu ustawodawcy również zawiera w sobie cel wychowawczy. Pozornie nieznacząca zmiana w redakcji przepisu może stwarzać obawę, że sądy w przyszłości nie będą brały pod uwagę celu wychowawczego przy wymiarze kary, ponieważ nie będzie on *expressis verbis* wymieniony w treści przepisu art. 53 § 1 k.k. Wskazać również należy, że cel wychowawczy jest czym innym niż cel zapobiegawczy kary. W Kodeksie karnym z 1997 r. nie bez przyczyny wyróżniono dwa aspekty prewencji indywidualnej i rozróżniono cele zapobiegawcze od wychowawczych. Taki zabieg miał na celu pokazanie dwóch możliwych rodzajów oddziaływań wobec sprawców przestępstw, które mają miejsce poprzez odstraszenie sprawcy albo jego wychowanie (resocjalizację). Dopiero połączenie efektu „odstraszającego” i „wychowawczego” kary ma przynieść oczekiwany rezultat i wywrzeć odpowiedni wpływ na postawę skazanego i zapobiec popełnianiu przestępstw¹⁴. Decyzja o wykreśleniu z treści przepisu „celu wychowawczego” może budować w sądzie przekonanie, że wychowanie sprawcy nie ma być już celem orzekanej kary. Budowanie w umyśle sprawcy przeświadczenia o nieopłacalności popełniania przestępstw ma mieć miejsce wyłącznie przez odpowiednio surowe i dolegliwe ukaranie oraz zagrożenie, że ponowne popełnianie podobnych czynów nieuchronnie będzie prowadziło do istotnego podwyższenia wymiaru kary ponad próg dolnego zagrożenia¹⁵. Jednoznaczne nastawienie na odstraszający rezultat kary widoczne jest również w całokształcie motywów prawodawcy, które legły u podstaw reformy. Przywołane w uzasadnieniu głosy krytyki filozofii karania przyjętej przez Kodeks karny z 1997 r. wskazują

¹⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 14 lutego 2018 r., II AKa 11/18, „Prokuratura i Prawo. Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego” 2018, nr 7-8, s. 9: „Dyrektywa prewencji indywidualnej oznacza, że sankcja (jej rodzaj i wysokość) powinna być tak dobrana, aby zapobiec popełnianiu w przyszłości przestępstw przez oskarżonego, co może zostać osiągnięte poprzez odstraszenie sprawcy od popełniania przestępstw albo jego wychowanie (resocjalizację). Efekt «odstraszający» kary ma zmateriałizować się w umyśle sprawcy, ma wytworzyć przeświadczenie o nieopłacalności popełniania przestępstw w przyszłości, przekonanie o tym, że każde przestępstwo jest karane odpowiednio surowo, a ponowne popełnianie podobnych czynów nieuchronnie prowadzi do istotnego podwyższenia wymiaru kary ponad próg dolnego zagrożenia. Wtedy rodzi się uzasadnione prawdopodobieństwo, że sprawca skazany na karę relatywnie surową powstrzyma się przed ponownym rozmyślnym popełnieniem czynu zabronionego. Idea wychowania (resocjalizacji) przez karę zakłada z kolei takie dostosowanie wysokości i rodzaju kary kryminalnej do indywidualnych potrzeb sprawcy, aby przez sankcję został on «wychowany», tj. zrozumiał naganność swojego zachowania i w przyszłości przestrzegał porządku prawnego. W zakresie prewencji ogólnej, rozumianej pozytywnie chodzi o kształtowanie właściwych ocen i postaw w społeczeństwie, a w szczególności utwierdzenie ogółu w przekonaniu, że sprawcy przestępstw ponoszą odpowiedzialność za swoje czyny, a wymierzona im kara jest zawsze adekwatna do stopnia zawinienia, stopnia społecznej szkodliwości ich czynu. Tylko taka sprawiedliwa kara może bowiem wywierać pozytywny i kształtujący wpływ na zachowania społeczne, budząc jednocześnie ogólną aprobatę dla obowiązującego systemu prawnego”.

¹⁵ B. Gadecki, *op. cit.*, Legalis/el.

na to, że odtąd prymat mają wieść „cele odpłaty, odstraszenia i izolacji sprawcy” i „spełnienie przez karę celów zapobiegawczych”. Resocjalizacja, ukierunkowanie na wdrażanie programów wychowawczych służących zmianie osobowości i postaw sprawców przestępstw, a więc myślenie z perspektywy dyrektywy prewencji indywidualnej pozytywnej, mają odtąd pełnić drugorzędną rolę.

Ustawodawca wysłał jasny sygnał do orzekających sądów, że odpłata, odstraszanie i izolacja mają stanowić podstawowy wyznacznik przy sprawiedliwym – w rozumieniu prawodawcy – wymiarze kary. Umieszczenie dyrektywy prewencji ogólnej przed dyrektywą prewencji indywidualnej, wyeksponowanie negatywnego aspektu tych dyrektyw, postawienie na znane z Kodeksu karnego z 1969 r. cele społecznego oddziaływania kary mają sprawić, że sądy będą decydować się w przyszłości na bardziej surową niż dotychczas represję karną. Istnieje zatem obawa, że częściej będą wymierzane kary w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia oraz kary izolacyjne¹⁶. To istotna zmiana w porównaniu do poprzedniego stanu prawnego. Można zasadnie przypuszczać, że przyjęcie takiej filozofii karania przyniesie ze sobą istotne konsekwencje praktyczne. W szczególności mogą odnosić się one do zwiększenia populacji więziennej w naszym kraju.

III. Populacja więzienna

Przewidziane w ramach nowelizacji podwyższenie ustawowych zagrożeń karnych za najpoważniejsze przestępstwa oraz zmiana filozofii karania zakładająca prymat dyrektywy prewencji ogólnej („odstraszanie”) nad dyrektywą prewencji indywidualnej zgodnie z założeniami ustawodawcy mają doprowadzić do ograniczenia przestępczości i zabezpieczenia istotnych wartości społecznych. Wydaje się jednak, że ustawodawca nie bierze w dostatecznym stopniu pod uwagę praktycznych skutków społeczno-gospodarczych, które mogą nastąpić wskutek zmian.

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że nowa filozofia karania może przyczynić się do zwiększenia liczby orzekanych kar pozbawienia wolności oraz kar średnio- i długoterminowych kosztem kar wolnościowych. Sędziowie orzekający kary na podstawie nowych przepisów powinni mieć jednak na uwadze, że częstsze orzekanie kary pozbawienia wolności może skutkować zwiększeniem – już i tak niemałego w naszym kraju – współczynnika prizonizacji. Jak pokazują statystyki z 2020 r. Polska zajmuje czwarte miejsce w rankingu prizonizacji z wynikiem 190 osób na 100 tys. mieszkańców¹⁷. Przed naszym krajem plasują się tylko

¹⁶ A. Barczak-Oplustil *et al.*, *op. cit.*, s. 14-15.

¹⁷ Statystyki liczby osób odbywających karę pozbawienia wolności w Polsce przedstawiają się następująco: 2010 r. – 71 867; 2015 r. – 65 664; 2019 r. – 64 811; 2020 r. – 58 487.

Czechy, Litwa oraz Rosja. Po nowelizacji ta tendencja może ulec zmianie i liczba kar pozbawienia wolności może wzrosnąć, co może spowodować m.in. problemy z przełudnieniem zakładów karnych i wydłużeniem kolejki osób oczekujących na odbycie kary. Według stanu na 5 maja 2023 r. zaludnienie zakładów karnych i aresztów śledczych w skali kraju wynosi 93,13%¹⁸. W takiej sytuacji rozwiązaniem stanie się dalsze jego rozbudowywanie, co bez wątpienia będzie związane ze znacznymi kosztami ekonomicznymi, o których nie wspomina się w uzasadnieniu zmian. Pozostaje w tym miejscu jednak pytanie, czy skutkiem skutecznej i humanitarnej polityki karnej prowadzonej w demokratycznym państwie Europy Zachodniej powinno być rozbudowywanie infrastruktury penitencjarnej oraz zwiększanie współczynnika prizonizacji? Należałoby również zastanowić się, czy polityka karna zmierzająca do izolacji coraz większej liczby osób skazanych faktycznie przyniesie poprawę bezpieczeństwa publicznego, na którym tak bardzo zależy ustawodawcy.

W kontekście zwiększenia populacji więziennej należy również wziąć pod uwagę negatywne skutki kary pozbawienia wolności dla samego skazanego. Mimo że pobyt skazanego w zakładzie karnym ma służyć – poza izolacją od praworządnych jednostek – przygotowaniu do życia na wolności zgodnie z obowiązującymi normami i zasadami, wskazuje się, że takie przystosowanie skazanego jest mało prawdopodobne w warunkach izolacji więziennej¹⁹. Odbywanie kary pozbawienia wolności ma niekorzystny wpływ na osobowość skazanego (np. zubożenie intelektualne, dezintegracja osobowości, zaburzenia emocjonalne). Kara ta ma również niekorzystne skutki społeczne. Prowadzi do wyrwania skazanego z jego dotychczasowego środowiska, co w konsekwencji może prowadzić do rozpadu więzi z rodziną, przyjaciółmi czy znajomymi. Należy również wskazać na cechy samej instytucji więziennej oraz sposób jej zorganizowania. Zakład karny jest bowiem instytucją totalną, sprzeczną z naturą i potrzebami człowieka, która rządzi się swoimi specyficznymi zasadami²⁰. Bardzo trudna jest tutaj resocjalizacja skazanych, albowiem warunkiem powodzenia wszelkich zmian osobowościowych jest akceptacja jednostki na podejmowane wobec niej oddziaływania. Do tego konieczne jest zbudowanie poczucia bezpieczeństwa, poszanowania godności oraz poczucia, że jest się wolnym do dokonywania różnego rodzaju wyborów, o czym nie może być mowy w warunkach izolacji więziennej²¹. W sytuacji, gdy człowiek jest stale

¹⁸ *Komunikat o zaludnieniu aresztów śledczych i zakładów karnych*, <https://www.sw.gov.pl/assets/73/63/41/cf11f5a187aa517533e748a424198055adec515b.pdf> [dostęp 7.06.2023].

¹⁹ M. Ciosek, *Szanse resocjalizacji penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2007, s. 359.

²⁰ D. Rondalska, *Współczesne polskie więzienie – czy zmierzch instytucji totalnej*, [w:] *Prawo karne jutro – między pragmatyzmem a dogmatyzmem*, red. W. Zalewski, Warszawa 2018, s. 195.

²¹ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008, s. 96. Zob. np. B. Waligóra, *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974, s. 55-56: „izolacja więzienna [...] tworzy warunki sprzyjające nie tyle resocjalizacji, ile dalszym

nałożony na sytuacje trudne w postaci zagrożeń, frustracji, przeciążeń, konfliktów oraz deprywacji podstawowych potrzeb psychologicznych, tj. potrzeby kontaktu emocjonalnego, potrzeby seksualnej, partnerstwa, godności osobistej, niezależności i intymności trudno jest zachęcić go do refleksji nad sensem swojego życia oraz do wprowadzenia trwałej i pozytywnej wewnętrznej zmiany²². Procesowi zmiany osób odbywających karę nie sprzyja również

przeludnienie zakładów penitencjarnych, niewystarczające przygotowanie i brak profesjonalizmu części personelu, nadmierne biurokratyzowanie jego pracy, brak indywidualizacji procesu resocjalizacji, bezrobocie skazanych po opuszczeniu zakładu karnego, niekonsekwencje w zakresie ich ogólnego i zawodowego dokształcania, demoralizujący nadmiar czasu wolnego, wynikający również z niemożności rozwoju pasji, oraz pozostawienie znacznej liczby skazanych uzależnionych od alkoholu bez należytego leczenia i opieki terapeutycznej²³.

Skuteczną resocjalizację utrudnia również proces tzw. depersonalizacji. W wyniku izolacji skazany przestaje pełnić dotychczasowe role społeczne, jest pozbawiany możliwości decydowania i musi podporządkować się wymogom i zasadom panującym w zakładzie karnym. W konsekwencji może on utracić własną tożsamość, tj. odczuwać, że nie jest już sobą, zmienia się. Percepcja własnego „ja” ulega deformacji i zniekształceniu²⁴. Depersonalizację wiąże się również z syndromem wyuczonej bezradności wywołanym przejmowaniem odpowiedzialności za osoby osadzone przez personel więzienny i rezygnacją przez skazanych z działania z własnej inicjatywy. Aby przetrwać w sztucznych warunkach izolacji, skazani uczą się, że nie mogą decydować o sobie, nie mają kontroli nad własnym życiem, muszą ukrywać własne uczucia i emocje oraz bezwzględnie podporządkować się personelowi więziennemu²⁵. Nie dziwi zatem, że w pewnych przypadkach długotrwałe pozbawienie wolności może wywołać poważne szkody natury fizycznej lub psychicznej (w postaci zaburzeń osobowości), które mogą mieć nawet charakter nieodwracalny²⁶. Jak widać kara pozbawienia wolności często nie rozwiązuje problemu, lecz jedynie zamraża go na pewien czas. Zamiast zająć się udzieleniem pomocy skazanemu i usunięciem przyczyn popełniania przestępstw, to skazanego umieszcza się

deformacjom osobowości i występowaniu asocjalnych zachowań”; M. Ciosek, *op. cit.*, s. 358-361; H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2008, s. 156-175.

²² M. Ciosek, *op. cit.*, s. 359.

²³ A.U. Romanowska-Konopka, *Resocjalizacja penitencjarna w Polsce jako wyzwanie XXI w.*, [w:] *Prawo karne i kryminologia wobec kryzysów XXI wieku*, red. D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, E.W. Pływaczewski, Warszawa 2022, s. 615.

²⁴ D. Rondalska, *op. cit.*, s. 206.

²⁵ A. Witkowska-Paleń, *Więźniowie długoterminowi: zagrożenia związane z wieloletnim pobytem w zakładzie karnym*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 4, s. 111-112.

²⁶ M. Małolepszy, B. Jakimiec, *Przestanki przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Doświadczenia niemieckie i perspektywy zmian polskiego prawa karnego*, [w:] *Zmiany w prawie karnym materialnym i procesowym w latach 2018-2021. Zagadnienia wybrane*, t. 4, red. H. Paluszkiewicz, Zielona Góra 2021, s. 133-142.

w sztucznie wykreowanych warunkach zakładu karnego i najczęściej pozostawia samego sobie albo próbuje go resocjalizować. Paradoks tej sytuacji polega na tym, że w warunkach, które nie sprzyjają resocjalizacji, usilnie próbuje się ją realizować²⁷.

IV. Zakończenie

Nowelizacja Kodeksu karnego pokazuje, że ustawodawca obiera kurs na represyjną i punitywną politykę karną. W polityce tej powszechne będzie przeciwdziałanie przestępczości za pomocą odstraszenia, odwetu i izolacji. To właśnie te aspekty mają odgrywać pierwszorzędą rolę. W tej sytuacji oczekiwany jest wzrost liczby orzekanych i wykonywanych kar pozbawienia wolności, co w konsekwencji doprowadzi do zwiększenia już i tak wysokiego współczynnika prizonizacji, a także powstania kolejnych kosztów ekonomicznych związanych z izolacją skazanych.

Wątpliwości budzi fakt, że polski ustawodawca decyduje się na obranie drogi, której przyświeca idea, zgodnie z którą wyższe i surowsze kary doprowadzą do skuteczniejszego odstraszenia potencjalnych przestępców, a co za tym idzie do zmniejszenia przestępczości. W literaturze można bowiem znaleźć liczne dowody świadczące o tym, że paradygmat ten nie przekłada się na rzeczywistość i jeżeli już jakiś parametr ma znaczący wpływ na fakt popełniania przestępstw, to jest to ryzyko wykrycia sprawcy przestępstwa, a nie wysokość grożącej mu kary²⁸. Wydaje się także, że prawodawca nie bierze pod uwagę spadku liczby przestępstw, stabilnego wysokiego poczucia bezpieczeństwa²⁹ czy niskiego społecznego poczucia zagrożenia przestępczością³⁰. Trudno stwierdzić na jakich podstawach formułuje się tezę uzasadniającą wprowadzenie zmian, mówiącą, że: „Obecny stan prawny nie realizuje w pełni funkcji ochronnej prawa karnego, przez co nie zapewnia wystarczających narzędzi dla ograniczenia przestępczości i zabezpieczenia istotnych wartości społecznych”³¹. W tym zakresie należy podzielić zastrzeżenia formułowane na temat obecnej polityki karnej wskazujące, że obraz i stan przestępczości nie

²⁷ H. Machel, *op. cit.*, s. 159.

²⁸ J. Kaspar, [w:] *Handbuch des Strafrechts*, t. 1, red. E. Hilgendorf, H. Kudlich, B. Valerius, 2. Generalprävention, nb. 110, Juris/el. 2019; E. Hilgendorf, [w:] *Handbuch des Strafrechts*, t. 1, red. E. Hilgendorf, H. Kudlich, B. Valerius, bb) Generalprävention, nb. 34, Juris/el. 2019.

²⁹ Według komunikatu nr 76/2022 z badań CBOS *Poczucie bezpieczeństwa i zagrożenie przestępczością* z czerwca 2022 r. 83% ankietowanych uważa Polskę za kraj, w którym żyje się bezpiecznie, s. 1, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_076_22.PDF [dostęp 15.06.2023].

³⁰ Z badania wynika, że dwóch na pięciu ankietowanych obawia się, iż mogą stać się ofiarami przestępstwa (40%), przy czym większość z nich deklaruje raczej umiarkowane obawy (36%), a tylko czterech na stu ankietowanych bardzo się tego obawia (4%), *ibidem*, s. 4.

³¹ *Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024*, s. 3, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp 7.06.2023].

wymagają wzmożonej represji, a raczej zaangażowania w kierunku poprawienia przepisów dotyczących wykonywania kar wolnościowych – tj. kary grzywny i kary ograniczenia wolności, np. poprzez poprawienie informacji o faktycznym stanie majątkowym oskarżonego oraz zwiększenie skuteczności egzekucji grzywny, a także dalszą rozbudowę instytucji umożliwiających odbycie pracy na cele społeczne³².

W myśl nowej filozofii karania odpowiednia surowa i dolegliwa kara ma za zadanie odstraszać zarówno samego skazanego, jak i potencjalnych sprawców przestępstw przed dopuszczaniem się zachowań niezgodnych z prawem. Problemem w tym podejściu jest nie tyle sam efekt odstrasżającego oddziaływania kary – choć pod względem skuteczności jest on dość wątpliwy³³ – lecz zbyt mocne wyeksponowanie go i wysunięcie na pierwszy plan negatywnego aspektu dyrektyw prewencyjnych, w szczególności dyrektywy prewencji ogólnej w postaci realizacji celów kary w zakresie społecznego oddziaływania. Należy podkreślić, że takie podejście jest niezgodne z fundamentalnymi prawami podstawowymi, w szczególności z godnością człowieka. Kara wymierzona konkretnemu sprawcy za konkretny czyn nie może być traktowana jako instrument odstrasżającego oddziaływania na innych potencjalnych sprawców. Odstraszanie innych przez surowość kary i przykładowe karanie sprawcy stanowią przejaw uprzedmiotowienia skazanego. Nikt nie powinien stać się ofiarą systemu nastawionego na osiągnięcie celów politycznych i odstraszanie innych obywateli przed wchodzeniem na drogę bezprawia. Jest to przejaw traktowania człowieka jako środka do osiągnięcia celu, którym jest zniechęcanie innych osób do popełniania przestępstw. Wymierzenie sprawcy kary, której surowość uzasadniania jest wyłącznie potrzebą odstraszania innych osób od popełniania przestępstw stanowi naruszenie art. 30, 40 i 45 Konstytucji RP a także zasady humanitaryzmu prawa karnego z art. 3 k.k.³⁴ Słusznie zauważa się, że „człowieka, jako jednostki wolnej i rozumnej, nie można straszyć; takie podejście oznacza pozbawienie go ludzkiej godności, nadanie mu statusu niewolnika”³⁵. Stawiając oddziaływanie ogólnoprewencyjne na pierwszym miejscu, istnieje również niebezpieczeństwo instrumentalnego wykorzystywania prawa. Można bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której sąd dokonuje przykładowego i surowego ukarania sprawcy również za drobne przestępstwa, mając na uwadze właśnie chęć odstraszania in-

³² R. Zawłocki, *Funkcjonowanie systemu kar w teorii i praktyce*, [w:] *Aktualne problemy i perspektywy prawa karnego*, red. M. Mozgawa, P. Poniatowski, K. Wala, Warszawa 2022, s. 437.

³³ W literaturze panuje zgodność co do tego, że tylko część sprawców powstrzymuje się przed popełnieniem przestępstwa właśnie z uwagi na obawę surowej kary. Głównym kryterium odstraszającym jest jednak nieuchronność kary, a nie jej surowość – zob. C. Roxin, L. Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre*, München 2020, s. 140; G. Schäfer, G.M. Sander, G. v. Gemmeren, *Praxis der Strafzumessung*, München 2017, s. 291.

³⁴ J. Kulesza, *Negatywna prewencja generalna*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 1, s. 37.

³⁵ K. Buchała [w:] K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, t. 1. Komentarz do art. 1–116 Kodeksu karnego*, Kraków 1998, s. 302.

nych osób od popełnienia przestępstw. Ważne jest zatem, aby sądy w nowym stanie prawnym miały na uwadze limitującą funkcję zasady winy, która powinna stanowić gwarant orzeczenia proporcjonalnej kary³⁶. Należy również zauważyć, że koncentrując się na odstraszającym działaniu kary, spychamy na drugi plan resocjalizację skazanego, która w poprzednim stanie prawnym wyrażona została właśnie w wychowawczym celu kary.

Nowoczesne i humanitarne prawo karne powinno budować w społeczeństwie przekonanie, że prawo działa, jest skutecznie egzekwowane, popełnione przestępstwa zostają szybko wykryte, a sprawca ukarany³⁷. Przekonanie to nie powinno być jednak budowane na systemie, w którym rządzi strach przed popełnieniem przestępstwa uwarunkowany wyłącznie surowością i dolegliwością kary, a nie np. jej nieuchronnością wynikającą ze sprawności organów państwa. Kara ma bowiem efekt odstraszający tylko w stosunku do niewielkiej liczby przestępców i w określonym zakresie. Korzystając z dorobku niemieckiego orzecznictwa, można zauważyć, że efekt odstraszający bez wątpienia powinien mieć swoje miejsce w wymiarze kary. Nie powinno się jednak nadawać mu tak wyraźnego prymatu jak czyni to polski ustawodawca. Wymierzenie surowej kary właśnie ze względu na cel odstraszania innych od popełniania przestępstw jest dopuszczalne, ale tylko w wyjątkowych przypadkach. Jako przykład podaje się w niemieckim systemie prawnym sytuację, w której stwierdzono, że dochodzi do zwiększenia liczby podobnych przestępstw jak to, które jest przedmiotem ukarania³⁸. Mogą to być np. napady w miejscach publicznych, zorganizowane i powtarzające się w danym czasie i miejscu działania grup przestępczych, bójki w czasie festynów czy jazda pod wpływem alkoholu w nowy rok. Wtedy sąd ma możliwość użycia argumentu, że surowa kara ma odstraszać potencjalnych sprawców powtarzających się przestępstw. Co ważne, sąd musi wyraźnie uzasadnić swoje stanowisko i nie może ograniczyć się wyłącznie do swoich przypuszczeń na ten temat³⁹. Negatywna prewencja ogólna może być zatem podawana jako argument dla zaostrzenia kary tylko w wyjątkowych wypadkach. W żadnym razie nie powinna ona stać się jednak naczelną dyrektywą wymiaru kary, tak jak to proponuje się w znowelizowanych przepisach.

Sądy orzekające w sprawach karnych na podstawie nowych przepisów nie powinny zatem ograniczać się do dyrektywy, że kara ma realizować cele w zakresie społecznego oddziaływania. Wymierzając karę w dalszym ciągu, powinny pamiętać

³⁶ T. Spigath, *Zur Abschreckungswirkung des Strafrechts: eine Metaanalyse kriminalstatistischer Untersuchungen*, Heidelberg 2013, s. 22.

³⁷ *Opinia Stowarzyszenia Prokuratorów „Lex Super Omnia” do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk 762)*, s. 9, https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senat/inicjatywyplik/11542/4/762_iso.pdf [dostęp: 15.6.2023].

³⁸ Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości (niem. Bundesgerichtshof) z dnia 20 marca 1986 r., 4 StR 87/86, „Neue Zeitschrift für Strafrecht” 1986, z. 8, s. 358.

³⁹ G. Schäfer, G.M. Sander, G. v. Gemmeren, *op. cit.*, s. 301.

tać o indywidualnej prewencji pozytywnej i wychowawczym celu kary, które w tym przypadku mają swoje źródło w art. 30 Konstytucji RP i wynikającej z niego przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka. Tylko taka wykładnia art. 53 § 1 k.k. uwzględniająca prawo skazanego do resocjalizacji w procesie wymiaru kary pozwoli na odpowiednią realizację ochronnej funkcji prawa karnego i zabezpieczenie praw konstytucyjnych skazanych.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 7 lipca 2022 r., Dz.U. z 2022 r. poz. 2600 ze zm.

Literatura

- Buchała K. [w:] K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, t. 1, Komentarz do art. 1-116 Kodeksu karnego*, Kraków 1998.
- Ciosek M., *Szanse resocjalizacji penitencjarnej*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2007.
- Gadecki B., *Komentarz do art. 53 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Art. 1-316. Komentarz*, red. B. Gadecki, Legalis/el. 2023.
- Hilgendorf E. [w:] *Handbuch des Strafrechts*, t. 1, red. E. Hilgendorf, H. Kudlich, B. Valerius, Juris/el. 2019.
- Kaspar J. [w:] *Handbuch des Strafrechts*, t. 1, red. E. Hilgendorf, H. Kudlich, B. Valerius, Juris/el. 2019.
- Konarska-Wrzosek V., *Komentarz do art. 53 k.k.*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis/el. 2023.
- Kulesza J., *Negatywna prewencja generalna*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 1.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2008.
- Małolepszy M., Jakimiec B., *Przesłanki przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Doświadczenia niemieckie i perspektywy zmian polskiego prawa karnego*, [w:] *Zmiany w prawie karnym materialnym i procesowym w latach 2018-2021. Zagadnienia wybrane*, t. 4, red. H. Paluszkiwicz, Zielona Góra 2021.
- Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008.
- Romanowska-Konopka A.U., *Resocjalizacja penitencjarna w Polsce jako wyzwanie XXI w.*, [w:] *Prawo karne i kryminologia wobec kryzysów XXI wieku*, red. D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, E.W. Pływaczewski, Warszawa 2022.
- Rondalska D., *Współczesne polskie więzienie – czy zmierzch instytucji totalnej*, [w:] *Prawo karne jutra – między pragmatyzmem a dogmatyzmem*, red. W. Zalewski, Warszawa 2018.
- Roxin C., Greco L., *Strafrecht Allgemeiner Teil Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre*, München 2020.

- Schäfer G., Sander G.M., v. Gemmeren G., *Praxis der Strafzumessung*, München 2017.
- Spirgath T., *Zur Abschreckungswirkung des Strafrechts: eine Metaanalyse kriminalstatistischer Untersuchungen*, Heidelberg 2013.
- Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.
- Witkowska-Paleń A., *Więźniowie długoterminowi: zagrożenia związane z wieloletnim pobyt w zakładzie karnym*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2018, nr 4.
- Zawłocki R., *Funkcjonowanie systemu kar w teorii i praktyce*, [w:] *Aktualne problemy i perspektywy prawa karnego*, red. M. Mozgawa, P. Poniatowski, K. Wala, Warszawa 2022.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 13 marca 2003 r., II AKa 47/03, Legalis nr 59688.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 14 lutego 2018 r., II AKa 11/18, „Prokuratura i Prawo. Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego” 2018, nr 7-8.
- Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości (niem. Bundesgerichtshof) z dnia 20 marca 1986 r., 4 StR 87/86, „Neue Zeitschrift für Strafrecht” 1986, z. 8.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 1972 r., Rw 331/71, OSNKW 1972, nr 9, poz. 145.

Netografia

- Barczak-Oplustil A. et al., *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, <https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/> [dostęp 7.06.2023].
- Giezek J., Gruszecka D., Lipiński K., *Opinia na temat ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6468/plik/oe-412.pdf> [dostęp 7.06.2023].
- Komunikat o zaludnieniu aresztów śledczych i zakładów karnych*, <https://www.sw.gov.pl/assets/73/63/41/cf11f5a187aa517533e748a424198055adec515b.pdf>, [dostęp 7.06.2023].
- Komunikatu z badań CBOS nr 76/2022 Poczucie bezpieczeństwa i zagrożenie przestępczością z czerwca 2022 r.*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_076_22.PDF [dostęp 15.6.2023].
- Opinia Stowarzyszenia Prokuratorów „Lex Super Omnia” do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk 762)*, https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatinicjatywypliki/11542/4/762_iso.pdf [dostęp 15.6.2023].
- Uwagi Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka do ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny i niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatinicjatywypliki/11542/4/762_hfpc.pdf [dostęp 7.06.2023].
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024>, [dostęp 7.06.2023].